

(əvvəli ötən sayımızda)

Oğuz adına türk runi yazılı qaynaqlarında ilk dəfə Barlık çayı sahilində tapılmış Yenisey kitabəsində rast gəlinir. Bu kitabədə "Altı Oğuz budunu" haqqında bəhs edilir. Kitabə "Öz Yiğən Alp Turan" adlı bəyə həsr olunmuşdur. Altı Oğuz budunun Bayı olan Alp Turan gənc yaşda dünyasını dəyişmiş və bu kitabə onun xatirəsi şərəfinə ucaldılmışdı. Kitabənin mətni belə oxunmuşdur: "Öz Yiğən Alp Turan altı oğuz budundan on üç yaşında ayrıldı". Orxon abidələrindən daha qədimə, VI-VII əsrlərə aid olan bu kitabə altı boydan ibarət olan Oğuzların öncəkliyurdlarının Yenisey/Ulu Kem çayının sahillərində olduğunu işarə edir. (F.Sümer, 1992, Səh. 27)

Börü-qurd bir çox türk böylərinin əcdadı olduğu halda qırğız türklərinin əcdadı öküzdür. Qırğızların şəcərəsində qırğızları Sayan dağının quzeyindəki bir mağarada öküzdən törədikləri haqqında rəvayət mövcuddur.

Arxeoloji qazıntılar göstərir ki, öküz kultu türk xalqlarının və tayfalarının qədim tarixində önəmli yer tutur. Xakasiyada II minilliyə aid Okunev mədəniyyətində qadın-ana və onun eri öküz obrazları mərkəzi yer tutur. Başında öküz buynuzları olan qadının öküz fiqurları ilə birlikdə ikonografik təsviri bu obrazların məhsuldarlıq kultu ilə və nəslin uğurlu davamı ideyası ilə bağlılığını göstərir. Beləliklə, qədim türklərin əcdadları olan Okunev mədəniyyətinə mənsub insanların təsvirində öküz, bir tərəfdən günəş obrazı, digər tərəfdən qədim insanların xüsusən də köçərilərin həyatında mühüm rol oynayan "su", "çay" və "məhsuldarlıq" kimi anlayışlarla eyniləşdirilirdi. (M.D.Xlobistina. 1971, Səh. 170-171)

Azərbaycan xalqının əcdadları olan turanlı mənaların dini-mifoloji görüşlərində öküz önəmli yer tuturdu. Arxeoloji qazıntılar zamanı mənallərə məxsus artefaktlarda həyat ağacı və onun ətrafında dik dumuş iki qanadlı öküz və keçi, digər bir əşyalar üzərində insan sifətli öküz, qanadlı öküzlər və keçi təsvirləri geniş yer tutur. (Azərbaycan tarixi, 1994, Səh. 112)

Öküz kultu qədim öntürklərin mifologiyasında və dini etiqad sisteminin önəmli tərkib hissələrindən birini təşkil edirdi. Öküz-adam təsviri şərhdən qoruyucu funksiyası daşıyaraq qapı ağzını ya da xəzinəni mühafizə edirdi. Öküz böyürtüsü göy gu-

Aqusi adının mənası Qusi ölkəsi deməkdir və dəmir dövründən mövcuddur. Aqusi ölkəsi Fərat çayının qərbində, Karxemiş və Patt arasında yerləşirdi və Hamat krallığı ilə qonşu ərazidə idi. Dövlətin banisi Yakanlı Qusi adlanırdı. Ölkənin paytaxtı Arpad adlanırdı. (Trevor Bryce, 2009, Səh. 127)

Hitit dövründə də mövcud olan Aqusi bəylik ölkəsi sonralar Urartu dövlətinin əsas əyalətlərindən biri olmuşdur. Ölkənin

Ələsgər Siyablı

Dünya tarixinin Turan dövrü

rultusunu, yağışı və məhsuldarlığı təmsil edirdi. Səməvi tanrılar çox zaman Öküz obrazında ilahələr isə onun arvadı kimi təsvir edilirdi.

Assurların etiqadına görə öküz günəşdən doğulmuşdur. Öküz günəşlə nə qədər əlaqə-

ləndirilsə də o buynuzuna görə ayla daha çox eyniləşdirilir. Öküzbuynuzu çox zaman ayparanı təmsil edir.

Öküz buynuzu günəş şüalarının ox kimi istifadə edən yayla eyniləşdirilir. Öküz eyni zamanda ayparanın və dolun ayın təmsalında həm qadını, həm də kişinin simvoludur.

Qədim xatti xalqı buynuzları arasında günəş təsviri olan öküzü özlərinin baş tanrısı hesab edirdilər. Qədim şərqin bütün mədəniyyətlərində öküz hakimiyyət ideyasını təmsil edir. Gücü təmsil edən öküz həm sitayiş, həm də rəqabət simvolu olaraq bir çox mifik qəhrəmanların qüvvət ölçüsünə çevrilmişdir.

Quz adı ilə bağlı olan Bit-

paytaxtı Arpad uğrunda Assuriya və Urartu arasında uzun illər ərzində savaqlar baş vermişdir. Hökmdar Quzu böyük bir sülalənin banisi idi. Qonşuluqdakı Karxemiş və ya qədim adı ilə Karqemiş bəylik dövlətinin kralının adı da Kuzi-Teşub idi. Karqemiş adının Qilqameşdən törəndiyi haqda fikirlər mövcuddur.

Ön Asiyanın qədim turanlı xalqları olan sumerlərdə, qutlarda, kassilərdə, mənallarda və hətta assurlarda öküz-adam təsvirli tanrılara etiqad önəmli yer tuturdu. Yarı öküz yarı adam obrazı hakimiyyət, qüdrət rəmzi olaraq bir çox mifik qəhrəmanların funksiyasına uyğun olaraq heykəlləri hökmdar saraylarının giri-

şində qoyulurdu.

Qopadşah, yəni öküz-adam təsvirlərinin çoxu nefrit, yəni yada/yaşma daşından hazırlanmışdır. Yada daşı tarixən türkün müqəddəs daşı kimi tanınmışdır. Rus tədqiqatçıları nədənsə bu tarixi faktın üzərindən sükutla keçirlər. Tarixi ədəbiyyatda yada daşı türk daşı kimi məşhurdur. Yada daşı türklərdə hakimiyyət rəmzidir və bu sehirlidə daşa sahib olmaq uğrunda türklər arasında hətta qarşıdurmalar baş vermişdir. Arxeoloji qazıntılar nəticəsində üzərində öküz təsviri olan və boyundan asılmaq üçün lövhə şəklində hazırlanan bir çox yada daşı aşkar edilmişdir. Tarixən məlum olduğu kimi yada daşı türklərin ulu

t hərfini ixtisar etməklə türklərin böyük etnik birliyini təşkil edən oqur və oquz etnonimlərini meydana gətirir. Avestada və digər fars və ərəb dili ədəbiyyatda türklərin ulu əcdadının Tur və Tuz kimi yazılışı da bu dialekt fərqlərindən irəli gəlir.

Əgər biz Qutur adının mənasına Hommelin də qeyd etdiyi kimi türklərin 5 min il öncəki qədim dilini təşkil edən Sumer dilinin semantikasına ilə izah etsək, Qutur sözündəki Qu Sumer dilində öküz deməkdir, tur isə oğul və adam deməkdir. Sumer dilindən tərcümədə Qutur öküzün oğlu və ya öküz adam anlamı daşıyır. Oğuznamə dastanından da məlum olduğu kimi Oğuz öküzü ilə Ay xaqanın izdivacından bədəninin ortasına qədər öküz, yuxarı hissəsi isə insan şəklində doğulmuşdur. Beləliklə, Qutur türklərin ulu əcdad-eponimidir və qədim türklər öz onqonları kimi qəbul etdikləri öküzü-vəhşi turu Qutur adlandırmışlar. Oqur və Oğuz adlarının qısaldıl-

miş şəkli olan Quz və Qur sonradan hakimiyyət tituluna çevrilmişdir. Qur xan, Əmir Teymurun Qur Əmir titulu Qur sözündəndir.

Son dərəcə atılan, cəsur və yaraşlılıq Qutur türklərdə alplıq və qəhrəmanlıq təmsali idi. Türklərin böyük, ulu qəhrəman mənası daşıyan Alpaqatur adı əslində Alp Buqa tur, onun qısaldılmış şəkli isə Alpbaturdur. Eberhardın yazdığına görə Qoturu və onun quyruğundan hazırlanmış tuğu özünün gərbinə çevirmiş tarixən məlum olan ilk dövlət e.q. I minillikdə Çində hakimiyyət sürmüş türk mənşəli Çou sülaləsinin dövləti olmuşdur.

Göytürklərin Aşina xaqan boyuV əsrdə və ondan öncəki tarixlərdə Juan-juan dövlətinin tabeliyində olub Altay dağlarının ətəklərində məskunlaşmışdılar. Bu ərazi qədim zamanlardan etibarən türklərin Qutur və ya Qotuz adlandırdıqları vəhşi öküz-yakların yayıldığı ərazilər idi. 540-cı ildə Bumin xan Aşina boyunun xanı oldu və bu dövrdən etibarən Qutur təsviri və onun qotuz adlanan quyruq hissəsi Aşina boyunun və gələcəkdəki Qöktürk imperatorluğunun tuğuna və bayrağındakı gərbinə çevrildi. Eberhard Çinlilərin "kutu" və ərəblərin "hutu" adlandırdıqları eftalit/xuttalları türklərin Kutluq hakimiyyət ünvanı ilə əlaqələndirir. (Emel Esin. 1985, Səh. 127)

Kassilərdə şaquli ox işarəsi kudurru adlanırdı və Siriusu təmsil edirdi. Sumer-akkad dilində kudurru sözünün mənası ox deməkdir. (J.Black and A.Green. 1998, Səh. 35)

Elamlarda Kudur hakimiyyət titulu idi. Kudur Kut sözü ilə də əlaqədardır. Kut tanrının verdiyi güc, qüdrət, hakimiyyət anlamı daşıyırdı. Bu baxımdan bu sözün loqoqramı olan ox işarəsi də eyni mənə kəsb edirdi. Varislik ənənəsinə uyğun olaraq Ox oğuzlarda da hakimiyyət simvolu daşıyırdı.

(ardı gələn sayımızda)